
І. В. Яковюк, доктор юридичних наук, доцент, заступник директора НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

Концепція «імперського федералізму» та її роль у модернізації Британської імперії

Стаття присвячена аналізу концепції «імперського федералізму» і практики її втілення в Британській імперії у другій половині XIX — на початку XX ст. в контексті модернізації її державності.

Ключові слова: імперський федералізм, федеративна імперія, Британська імперія.

Державно-правовий розвиток у XX ст. позначився проявом як дезінтеграційних (руйнація імперій, процес деколонізації, розпад соціалістичних федерацій тощо), так і інтеграційних (утворення федеративних держав, заснування інтеграційних міждержавних об'єднань) тенденцій. У цих умовах федералізм виявився тією теорією і практикою, яка дозволила певним чином примирити ці вочевидь суперечливі тенденції шляхом запровадження спільного управління для вирішення загальних завдань з одночасним збереженням самостійності суб'єктів федерації з питань, що належать виключно до регіональних інтересів.

Як наслідок, наприкінці XX ст. у світі існувало 24 країни, що відповідають критеріям федерації. Крім того, у другій половині XX ст. виникають нові форми втілення ідеї федералізму,

про що свідчить створення Європейського Союзу, що містить як конфедеративні, так і федеративні елементи. Так, у літературі зазначається, що епоха глобалізації сприяє розширенню сфери застосування федеративної ідеї. Федералізація державної влади виявляється у вигляді деволуції державно-владних повноважень в унітарних державах або у створенні квазіфедеративних наднаціональних утворень, що поєднують у собі риси федерації і конфедерації.

Показово, що у другій половині ХХ ст. федералізм набуває особливої популярності в Європі, що обумовило його використання і як форми державного устрою, і як моделі інтеграційного об'єднання. Така ситуація виглядатиме дивною, якщо не брати до уваги той факт, що становлення федеративної теорії розпочалося в часи, коли основною формою держави в Європі ще була імперія.

Федеративна ідея формувалася і реалізовувалася фактично в усіх європейських імперіях другої половини ХІХ ст. Так, професор Кембріджа Дж. Р. Сіллі у своїй праці «Сполучені Штати Європи», що датована 1871 р., закликав до трансформації європейських держав, більшість із яких були імперіями, у федерації [12, с. 133]. У зазначений період у Великобританії федеративна ідея втілювалася у концепції «імперського федералізму» («імперської федерації»). Одноіменний термін був запроваджений у 1853 р. священником Уільямом Артуром [12, с. 23]. Слід зазначити, що з самого початку у науковій спільноті він сприймався неоднозначно. Так, професор О. Ю. Полякова зазначає, що федералізм у Британії — це ідейно-політична течія, спрямована на збереження цілісності, єдності Імперії. На її думку, термін «імперський федералізм» не зовсім коректний, оскільки федерація передбачає рівність суб'єктів, їх партнерські відносини, а в імперії одна з частин займає пануючий стан стосовно інших [7, с. 57]. Однак в означений час імперський федералізм розглядався як принцип, доктрина, які мали привести до запровадження в державний устрій Британії федеративних засад. З цієї точки зору цей термін має право на існування.

Якщо протягом 1850—1880-х рр. розробка концепцій федералізації імперії здійснювалася окремими представниками

інтелектуальної і політичної еліти Великобританії, то з кінця 1880-х рр. цим займалися спеціально створені наукові і громадські організації, зокрема Ліга імперської федерації. Теоретичні пошуки у вказаному напрямі були обумовлені необхідністю зміцнення позицій Імперії (забезпечення лояльності колоній і домініонів), якій протистояли не Мельбурн, Кейптаун чи Монреаль, а Берлін, Вашингтон і Петербург. Саме вказане протистояння, що проявилось в середині XIX ст., обумовлює ренесанс імперської ідеології [1, с. 4–5].

Враховуючи негативний досвід відносин із США, Британська імперія протягом 1840–1869 рр. погодилася на надання статусу домініону більшості своїх колоній (Канаді, домініону Ньюфаундленд, Австралії і Новій Зеландії, Південній Африці) — їм було надано право на самоврядування, самооборону (Акт 1865 р.), проведення незалежної економічної політики (зокрема, регулювання грошового обігу, митної і торговельної політики), розпорядження земельним фондом, питання імміграції, однак при цьому вони не перетворилися на рівноправних партнерів метрополії. Запровадження самоврядування в колоніальних володіннях було обумовлене тим, що, як зазначив у своєму виступі в Бірмінгемі 29 жовтня 1858 р. один із лідерів лібералів Дж. Брайт, за винятком Австралії, не існує жодного володіння Корони, яке, при підрахунку витрат на військові потреби і протекцію, не виявилось би збитковим [11]. Відповідно до таких оцінок протягом 1840–1860-х рр. уряди лібералів реалізовували свою колоніальну політику на підставі доктрини невтручання і вільної торгівлі. Така трансформація була пов'язана з тим, що необмежена торгівля з іншими країнами світу давала більше, аніж орієнтація на бідні колоніальні ринки. За цих умов обговорювалася навіть можливість виходу колоній зі складу Імперії. Принаймні в 1850 р. лідер партії вігів лорд Дж. Рассел заявляв, що у випадку, якщо колонії в майбутньому побажають відокремитися, то Імперія буде готова вислухати їх прохання і погодитися з їх бажаннями, хоч би який шлях вони обрали [2]. У 1943 р. вийшла робота Д. Л. Кейра «Конституційна історія сучасної Британії», в якій автор, підвівши підсумок розвитку британського конституціоналізму

за останнє століття, дійшов висновку, що британська політика в колоніальному управлінні була спрямована на досягнення взаємовигідної кооперації між суб'єктом і об'єктом влади. У «великих самоврядних колоніях» розвиток статусу домініону означав послаблення імперського контролю як над зовнішньою, так і над внутрішньою політикою. Свобода самостійно вирішувати свої внутрішні справи була надана самоврядним колоніям тією мірою, в якій вони того бажали. Отже, зв'язок між ними і метрополією набув добровільного характеру [6].

Утвердження самоврядування в колоніях супроводжувалося перенесенням до них британської політичної моделі: були запроваджені власні законодавчі асамблеї і відповідальні перед ними уряди, щоправда, губернатор, якому монарх делегував право здійснювати свої прерогативи, мав право накладати вето на закони місцевих парламентів, відправляти у відставку голову уряду і міністрів, ігнорувати їх рекомендації.

Ідея трансформації Імперії у федеративну наддержаву, в якій би діяльність імперського парламенту доповнювалася регіональними парламентами, розглядалася як така, що сприяла б її консолідації і модернізації відповідно до нових умов. Такий висновок у своїй праці «Розширення Англії» (1883 р.) обґрунтував Дж. Р. Сілі. Конфлікт, який виник при цьому між імперським і колоніальними парламентами і створеним ними законодавством, був розв'язаний за допомогою формули, що мала федеративне походження: британському парламенту належить верховенство у загальноімперських справах, а колоніальному — у місцевих. Щоправда, розмежування сфер компетенції двох рівнів влади було нечітке, що, з одного боку, розглядалося як недолік, а з другого — як засіб пристосування до політичних і соціально-економічних змін у колоніях, що зрештою дозволяло уникати принципових протиріч між інтересами метрополії і колоній, зміцнювати внутрішньоімперські зв'язки [5, с. 12, 14]. Аналіз цієї практики дозволяє з певними застереженнями визнати, що вказаний підхід стосовно нечіткого розмежування компетенції використовується сьогодні і в Європейському Союзі.

Ще одним проявом федералізму в Імперії слід вважати спроби запровадити федеративні (конфедеративні) об'єднання ко-

лоній під егідою метрополії. Н. В. Дронова доходить висновку, що в указаний період реформи втілювалися в проекти створення колоніальних федерацій, які розглядалися як кроки у напрямі створення імперської федерації [8, с. 24, 25]. Метою таких утворень було посилення британського впливу в регіоні без значних бюджетних витрат і забезпечення єдності білих общин [5, с. 5, 6, 8; 3]. Прикладом реалізації цих намірів стало створення відповідно до «Акта про Британську Північну Америку 1867 р.» домініону Канада [10, с. 193] і проект лорда Карнарвона стосовно створення Південноафриканської Конфедерації, які становлять значний інтерес з точки зору аналізу теоретичного і практичного досвіду поєднання самоврядування з політичною інтеграцією різних частин Імперії. У 1877 р. англійський парламент ухвалив Південноафриканський Акт, який мав не юридичний, а політичний характер і являв собою загальну конфедеративну схему, яка мала бути конкретизована легіслатурами південноафриканських общин. Конфедерація передбачала існування двох рівнів влади – союзної і провінційної, розмежування компетенції, яке дозволяло зберегти за провінціями максимальний обсяг прав, збереження імперського контролю за законодавчою і виконавчою владою союзу і провінцій. Хоч як це дивно, колоніальні парламенти ухилилися від реалізації Акта [5, с. 12, 17, 18].

У 1870-х рр. викристалізується ідея федеративного союзу Англії і її колоній, формулюються його принципи, ведеться пошук конституційних форм, в які він міг втілитися [8, с. 24–25; 4]. Як таку форму було обрано проведення колоніальних конференцій. У 1887 р. відбулася Перша колоніальна конференція, у роботі якої брали участь представники метрополії і колоній. Під час конференції було вказано на роль колоній як потенційних союзників Імперії на випадок війни. Протягом 1880–1890-х рр. було проведено три конференції, які стали оптимальною формою співробітництва самоврядних частин Імперії, а тому використовувалися і в ХХ ст. Таким чином, слід визнати, що розвиток ідеї імперської федерації сприяв формуванню нової системи політичних взаємовідносин всередині Британської імперії, що дозволило на певний час подолати загрозу дезінте-

грації. Всупереч розхожій думці, що колонії імперії обов'язково прагнуть набути незалежності, у випадку з Британською імперією (хоча цей же висновок певною мірою стосується Австро-Угорської та Германської імперій) самоврядні колонії Британії протягом 1850–1860-х рр. не демонстрували прагнення до негайного відокремлення. Малонаселені і слаборозвинуті Канада, Австралія і Нова Зеландія продовжували наполягати на наданні їм постійної допомоги з боку метрополії [2, с. 66–67].

У 1870-ті рр. з приходом до влади консерваторів відбувається корекція державної політики, внаслідок чого збереження традиційних інститутів, зокрема Імперії, визнано серед головних пріоритетів уряду. Критикуючи лібералів, консерватори водночас на концептуальному рівні продовжували розглядати можливість подальшої федералізації Британії, про що свідчать ідеї Б. Дізраелі стосовно укладення економічного і військового союзу метрополії і колоній, а також запровадження в метрополії представницького органу, який би включав делегатів і від колоній. Щоправда, жоден із цих консолідаціоністських проєктів не був реалізований, більше того, зазначає М. Глеб, уряд консерваторів навіть не вдався до їх розробки, оскільки ідеї федералізації поступаються концепції імперіалізму [2, с. 67]. У цілому наприкінці XIX ст. Х. Егертон констатував, що самоврядування колоній дозволило надати їх відносинам з метрополією характеру вільної асоціації, що сприяло збереженню єдності імперії [6, с. 66–67].

Підводячи підсумок аналізу концепції «імперського федералізму» і практики її реалізації у Великобританії, слід зазначити, що ідеї федералізму були надзвичайно популярними в другій половині XIX — на початку XX ст., оскільки розглядалися як реальна альтернатива унітарній за формою державного устрою централізованій національній державі (французька модель). Відповідно федералізм розглядався як доктрина, реалізація принципів якої дає змогу узгоджувати різноманітні інтереси багатонаціональних і багатоконфесійних утворень, забезпечувати їх співіснування в рамках єдиної політико-правової і економічної системи, будь-то імперія чи національна держава.

Список використаних джерел

1. Богомолов, С. А. Имперская идея в Великобритании в 70–80-е гг. XIX века [Текст] : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / С. А. Богомолов. – Саратов, 1993. – 197 с.
2. Глеб, М. Британская имперская идея во второй половине XIX века: основные направления и динамика развития [Текст] / М. Глеб // Белорус. журн. междунар. права и междунар. отношений. – 2003. – № 2. – С. 65–70.
3. Гелла, Т. Н. Либеральная партия Великобритании и империя в конце XIX – начале XX века [Текст] / Т. Н. Гелла. – Орел, 1992. – 130 с.
4. Грудзинский, В. В. Английские переселенческие колонии в середине XIX века: от коронного статуса к самоуправлению [Текст] / В. В. Грудзинский // Вестн. Челябинск. гос. ун-та. – 2008. – № 34 (135). – Серия «История». – Вып. 27. – С. 90–101.
5. Жуков, Д. С. Эволюция системы управления Южноафриканскими колониями Великобритании в 70-е годы XIX века [Текст] : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Д. С. Жуков. – Тамбов, 2003. – 24 с.
6. Зудов, Н. Е. Государство и эмиграция: поиск модели Имперского развития Великобритании (60-е – начало 80-х годов XIX века) [Текст] : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Николай Евгеньевич Зудов. – Тамбов, 2004. – 235 с.
7. Опыт европейского федерализма: история и современность [Текст] / под ред. Е. Ю. Поляковой. – М. : ИВИ РАН, 2002. – 291 с.
8. Попова, Е. А. Новозеландский фактор в имперской политике Великобритании в 40–70-е годы XIX века [Текст] : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / Елена Александровна Попова. – Воронеж, 2005. – 203 с.
9. Яковюк, І. В. Германський імперський федералізм і його вплив на європейські інтеграційні процеси [Текст] / І. В. Яковюк // Держ. буд-во та місц. самоврядування : зб. наук. пр. / ред. кол.: Ю. П. Битяк та ін. – Х. : Право, 2011. – № 21. – С. 104–118.
10. Яковюк, І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз [Текст] : монографія / І. В. Яковюк. – Х. : Право, 2013. – 760 с.
11. Bright, J. Selected Speeches [Text] / J. Bright. – London ; New York : J. M. Dent, 1926.
12. Burgess, M. The British Tradition of Federalism [Text] / M. Burgess. – Madison : Dickinson ; L. : Leicester, 1995. – XII. – 197 p.

Стаття надійшла 26 серпня 2014 р.

И. В. Яковюк

**Концепция «имперского федерализма»
и ее роль в модернизации Британской империи**

Статья посвящена анализу концепции «имперского федерализма» и практики ее воплощения в Британской империи во второй половине XIX — в начале XX в. в контексте модернизации ее государственности.

Ключевые слова: имперский федерализм, федеративная империя, Британская империя.

I. V. Yakoviyk

**The concept of «imperial federalism» and its role
in modernization of the British Empire**

The British Empire is one of the leading state legal units of the Modern Times. Pax Britannica is an example of coexisting of different in many respects elements in the whole but various political sphere. The evolution of the British Empire is multi-faceted and ambiguous process each of the periods of which demands thorough studies. One of the less studied problems is the problem connected with modernization of the British Empire process of its federalization in accordance with the conception of «imperial federalism». This concept influenced greatly the transformation of imperial political state sphere, determining the changes in the status of the colonies, their place and role in the process of updating the model of imperial ties. The changes in the status of colonies, in the turn, influenced the political and ideological processes in metropolis and in the whole empire. Having influenced the changes in the empire, 'imperial federalism' nevertheless has not destructed it. In this connection the actual scientific problem is the analysis of the concept of «imperial federalism» and the practice of its realization in Great Britain.

In Ukrainian and post-Soviet historiography the studies of the process of federalization of the British Empire in the second half of the XIXth — the beginning of the XXth centuries and up to the present time were not put into one separate branch of legal studies. The researches by S. Bogomolov, M. Gleb, V. Grudzinskiy, D. Zhukov, I. Yakoviyk are the only exceptions.

The aim of the research is in the studies of the concept of 'imperial federalism' patterns of formation and development in the process of updating the model of imperial ties in the British Empire in the second half of the XIXth — the beginning of the XXth centuries.

The analysis of the concept of 'imperial federalism' and the practice of its realization in Great Britain indicates that the idea of federalism was rather popular in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth centuries, because it was considered as the real alternative to the unitary by the form of governmental structure centralized national state (French model). Federalism was thought as the doctrine, the realization of the principles of which facilitates reconciliation of different interests of the multinational and multiconfessional units, provides their coexistence in the frames of unified political legal and economic system, either it is an empire or a national state.

Keywords: *imperial federalism, federated empire, the British Empire.*